

Sławomir Kalinowski

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

UBÓSTWO EMERYTÓW W POLSCE

Streszczenie: W artykule przedstawiono wybrane elementy badań nad czynnikami kształtującymi poziom i jakość życia ludzi starszych w Polsce na tle innych grup ekonomiczno-społecznych. Uwagę skoncentrowano na wielkości i zróżnicowaniu dochodów gospodarstw domowych emerytów, a także odniesiono się do struktury i wielkości wydatków na dobra konsumpcyjne. Zwrócono uwagę na większe spłaszczenie wydatków niż dochodów wśród badanej grupy, co wynika m.in. z ról, jakie przybierają dzisiejsi seniorzy. Omówiono również kwestie zagrożenia ubóstwem oraz problem subiektywnego poczucia ubóstwa. Zauważono, że odczucia dotyczące sytuacji ekonomicznej stanowią najważniejszą i najbardziej demokratyczną metodę wyznaczania frakcji ubogich. W związku z tym odniesiono się do różnych pytań, które miały na celu wyznaczenie liczby jednostek zagrożonych ubóstwem i faktycznie w ubóstwie żyjących. Wśród postawionych pytań pojawiły się takie, które dotyczyły zarówno oceny własnej sytuacji ekonomicznej, jak i zaspokojenia potrzeb, a także takie, które pozwalały skonfrontować własną sytuację ekonomiczną emerytów z warunkami życia innych jednostek i grup społecznych. Na tej podstawie zwrócono uwagę, że oceny seniorów są mniej jednoznaczne i częściej stawiają ich w pozycji osób o przeciętnej sytuacji. Pytania te służyły do odpowiedzi na postawiony problem i cel badawczy, a mianowicie, czy faktycznie seniorzy w Polsce żyją na niskim poziomie, w wymiarze zarówno obiektywnym, jak i subiektywnym? I co na to ubóstwo wpływa? Na tej podstawie zauważono, że sytuacja emerytów jest relatywnie lepsza niż innych grup aktywnych zawodowo. Wskazano także na paradoksy sytuacji dochodowej gospodarstw domowych emerytów w Polsce, którzy często są źródłem utrzymania lub poprawy sytuacji materialnej całych rodzin, zwłaszcza w rolnictwie i na obszarach wiejskich, a nie – jak powszechnie się uważa – jedynie biorcami pomocy. Zwrócono uwagę, że korzystna sytuacja seniorów dotyczy głównie osób, które nie mają problemów zdrowotnych i same opieki nie potrzebują. W artykule wykorzystano niepublikowane dane GUS, dotyczące budżetów gospodarstw domowych, które autor uzyskał w ramach projektu badawczego nr UMO-2011/01/B/H55/01034, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, pt. *Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach w Polsce*.

Słowa kluczowe: ubóstwo, dochody, emeryci, dochody.

DOI: 10.15611/e21.2014.1.02

1. Wstęp

W koncepcjach ubóstwa osób starszych przy określaniu poziomu deprivacji potrzeb zwykle następuje odwołanie do dochodów i wydatków, a także obiektywnego i su-

biektywnego poczucia ubóstwa. Z jednej strony ukazywane są obszary świadczące o niskim poziomie życia, z drugiej zaś strony próbuje się udowodnić, że emeryci stanowią parasol ochronny dla grup produktywnych. Pojawia się zatem pytanie, czy zbiorowość ta powinna być traktowana jako szczególnie upośledzona na rynku i tym samym być głównym beneficjentem wsparcia, czy też jest wręcz odwrotnie, ich sytuacja jest na tyle korzystna, że mogą stanowić grupę dawców pomocy. Określenie funkcji, którą seniorzy pełnią i powinni pełnić, jest szczególnie trudne, co przejawia się w poszukiwaniach teoretycznych i empirycznych wielu badaczy¹. Mimo różnych opinii i podejść sprawą bezdyskusyjną jest starzenie się społeczeństwa, co w najbliższych latach będzie stanowić główne wyzwanie dla elit politycznych i badawczych. Wyzwania te w coraz większym stopniu dotyczą problemu nie samej starości demograficznej, ale przede wszystkim starości ekonomicznej i wiążących się z nią zmian w strukturze wydatków społeczeństwa.

Głównym celem pracy jest pokazanie sytuacji ekonomicznej emerytów na tle innych grup społecznych, a także próba odpowiedzi na postawione pytanie, czy sytuacja ekonomiczna emerytów lokuje tę grupę na pozycji potencjalnych biorców czy też dawców pomocy. Na tej podstawie postawiono tezę, że sytuacja emerytów jest na tyle korzystna, że mogą oni stanowić nieformalną sieć wsparcia międzypokoleniowego. Cele i teza zostały zrealizowane i zweryfikowane na podstawie niepublikowanych danych GUS dotyczących budżetów gospodarstw domowych za lata 2006-2011.

2. Dochody i wydatki seniorów

Jednym z mierników ekonomicznych opisujących sytuację polskich seniorów jest wielkość otrzymywanych dochodów. Mimo że nie są one wystarczającym czynnikiem pozwalającym określić warunki życia, to w istotny sposób decydują o stopniu zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych. Można zatem przyjąć, że poziom dochodów wywiera znaczny wpływ na kształtowanie się wielkości i struktury popytu oraz stanowi kluczowy element składowy szeroko rozumianego czynnika materialnego współkonstituującego istnienie gospodarstwa domowego [Gutkowska 1997, s. 136; Błędowski 2011, s. 31]. Choć dochody są bardziej narażone na wahania niż wydatki, to wyniki badań wskazują, że trendy obrazujące wielkość ubóstwa oraz wykluczenia społecznego na ogół są podobne. Według D.T. Sleznicka, badania wielkości ubóstwa na Węgrzech i w USA wskazują, że różnica wielkości frakcji niezaspokajająca potrzeb według kryterium dochodowego i wydatkowego jest znaczna [Sleznick 1993, s. 1-38]. Mimo że odzwierciedlają one wyłącznie wartości dóbr i usług pochodzących z podziału rynkowego, to według Golinowskiej w warunkach gospodarki rynkowej zależności zachodzące między uzyskiwanymi

¹ Między innymi: J.T. Kowaleski, P. Błędowski, B. Urbaniak, P. Szukalski, Ł. Jurek, Z. Szweda-Lewandowska.

środkami pieniężnymi a stopniem deprivacji są istotne. Tak więc można przyjąć adekwatność wskaźników opartych na dochodach [Golinowska 1997, s. 19].

Należy jednak zwrócić uwagę nie na całość dochodów, ale przede wszystkim na ich wielkość rozporządzalną, obejmującą wszystkie bieżące pieniężne i niepieniężne dochody pomniejszone o podatki. W ten sposób liczony dochód sprzyja większej porównywalności gospodarstw domowych o różnym składzie demograficznym, a w konsekwencji pozwala w większym stopniu określić poziom deprivacji potrzeb. Na podstawie niepublikowanych badań GUS można zauważyć, że w Polsce w latach 2004-2011 poziom dochodów rozporządzalnych wzrastał we wszystkich ekonomicznych typach gospodarstw domowych, z wyjątkiem gospodarstw rolników (tab. 1). Zwykle bierność zawodowa oznacza obniżenie standardu życia i statusu społecznego [Jurek 2011, s. 23], jednak szczegółowa analiza warunków życia polskich emerytów pozwala stwierdzić, że ich sytuacja dochodowa kształtuje się na wyższym poziomie niż w innych typach gospodarstw domowych, a wielkość dochodów rozporządzalnych jest wyższa niż średnie dochody dla całego społeczeństwa. Jednocześnie można zauważyć, że ich średnioroczny wzrost kształtował się na poziomie 6% (przy średniorocznym wzroście cen w granicach 3%). Można zatem stwierdzić, że w gospodarstwach utrzymujących się z emerytur sytuacja jest relatywnie lepsza niż w innych typach gospodarstw domowych, a wielkość dochodów rozporządzalnych *per capita* jest wyższa niż średnie dochody dla całego społeczeństwa w przeliczeniu na osobę. Jest to sytuacja nietypowa, gdy gospodarstwa domowe osób nieaktywnych zawodowo mają wyższe dochody rozporządzalne niż grupy produktywne, aktywnie uczestniczące w procesach gospodarczych. Trudno znaleźć rozsądne uzasadnienie tych dysproporcji².

Tabela 1. Średnie miesięczne dochody na osobę w gospodarstwach domowych

Wyszczególnienie	Średnie dochody					
	rozporządzalne			do dyspozycji		
	2006	2011	dynamika	2006	2011	dynamika
Pracownicy	2778,08	4102,79	147,7	2689,19	3973,02	147,7
Rolnicy	3011,02	4084,26	135,6	2922,65	3965,12	135,7
Pracujący na własny rachunek	3622,29	4989,60	137,7	3478,15	4804,04	138,1
Emeryci	1971,38	2593,42	131,6	1862,59	2459,67	132,1
Renciści	1459,82	1813,42	124,2	1400,79	1741,03	124,3
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1416,25	1830,83	129,3	1377,88	1783,93	129,5
Ogółem	2434,77	3498,37	143,7	2342,89	3371,31	143,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

² Problemy biednych pracujących szerzej omawiają Pena-Casas i Latta.

Należy zauważyć, że dla warunków życia (poziomu i jakości) istotne są nie tylko średnie dochody, ale również różnice pomiędzy jednostkami. Rozstęp kwartyłowy oraz rozstęp między wartościami skrajnymi pozwalają ocenić nierówności zachodzące w społeczeństwie. Ich pogłębianie może świadczyć o wzroście poziomu ubóstwa relatywnego. Z badań Ferreiry wynika, że najmniejsze różnice występują w krajach skandynawskich, gdzie również najniższy jest odsetek osób ulegających marginalizacji ekonomicznej [Ferreira]. Całkowita likwidacja tych różnic nie jest jednak celem władz. Po pierwsze, byłoby to niemożliwe do zrealizowania, po drugie, brak jakiegokolwiek zróżnicowania nie jest efektywny ekonomicznie, ponieważ mogłoby demotywować do jakichkolwiek działań prorozwojowych.

Z badań wynika, że zróżnicowanie dochodów emerytów jest niewielkie. Mały rozstęp pomiędzy dolnym i górnym kwartyłem to efekt zarówno ogólnie niskiego poziomu uzyskiwanych świadczeń w całej zbiorowości, jak i dużego spłaszczenia dochodów. Pomimo zmniejszania się w ostatnich latach różnic dochodowych wśród emerytów są one nadal znaczne – rozstęp kwartyłowy wynosi ponad 1,6 tys. zł. Jednocześnie można zauważyć, że rozstęp między 10% emerytów zarabiających najmniej a 10% emerytów o najwyższych świadczeniach wynosi blisko trzykrotność najniższego wynagrodzenia netto w Polsce.

Tabela 2. Miary pozycyjne poziomu życia związane z dochodami grup społeczno-ekonomicznych

Wyszczególnienie	Średnia	Mediana	Dolny kwartył	Górny kwartył	1. percentyl	9. percentyl	Rozstęp min/max	Rozstęp kwartyłowy
Ogółem	3371,31	2846,15	1818,57	4212,60	1165,00	6001,68	227481,22	2394,03
Pracownicy	3973,02	3465,70	2469,00	4851,51	1771,80	6619,54	110228,86	2382,51
Rolnicy	3965,12	2791,50	1427,91	4979,25	29,00	9280,55	227481,22	3551,34
Pracujący na własny rachunek	4804,04	4000,00	2857,84	5800,00	2000,00	8128,00	103982,67	2942,16
Emeryci	2459,67	2197,60	1461,24	3116,90	1050,00	4200,00	31837,26	1655,66
Renciści	1741,03	1490,21	1073,07	2087,54	798,10	2949,07	45272,45	1014,47
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1783,93	1419,98	846,15	2246,83	497,50	3337,00	25691,62	1400,68

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Na ocenę aktualnej sytuacji ekonomicznej w większej mierze niż dochody wpływa wielkość wydatków, w tym relacja między wydatkami stałymi a wydatkami ogółem [Błądowski 2011, s. 31]. Relatywnie korzystniejsza sytuacja dochodowa gospodarstw domowych emerytów nie przekłada się na ich całkowite wydatki na towary i usługi konsumpcyjne. Można zauważyć, że średnie wydatki na tę grupę potrzeb jedynie wśród rencistów oraz utrzymujących się z niezarobkowych źródeł są niższe niż wśród emerytów (tab. 3). Powstaje zatem pytanie, z czego wynika zaistniała

sytuacja? Dlaczego mimo względnie korzystniejszych warunków dochodowych, wielkość wydatków konsumpcyjnych nie jest tak satysfakcjonująca, jak mogłoby się wydawać. Odpowiedzi należy szukać w specyficznej roli seniorów w społeczeństwie. Znaczna ich część zamiast aktywnie uczestniczyć w zajęciach kulturalnych czy też podróżować, świadomie rezygnuje z dóbr wyższego rzędu, a zaoszczędzone pieniądze przeznacza na pomoc gorzej radzącym sobie bliskim, stanowiąc najbliższe, chociaż nieformalne, sieci wsparcia międzypokoleniowego (por. [Kalinowski, Łuczka-Bakuła 2007, s.158-168]).

Tabela 3. Średnie wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w zależności od typu gospodarstwa domowego

Wyszczególnienie	Średnie wydatki					
	ogółem			na towary i usługi konsumpcyjne		
	2006	2011	dynamika	2006	2011	dynamika
Pracownicy	2455,71	3328,32	135,5	2366,82	3198,54	135,1
Rolnicy	2501,14	3089,58	123,5	2412,77	2970,44	123,1
Pracujący na własny rachunek	3172,58	4080,42	128,6	3028,43	3894,85	128,6
Emeryci	1777,61	2245,38	126,3	1668,83	2111,63	126,5
Renciści	1406,77	1687,87	120,0	1347,75	1615,47	119,9
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1422,25	1863,16	131,0	1383,88	1816,26	131,2
Ogółem	2170,18	2898,20	133,5	2078,29	2771,14	133,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Istotny do określenia poziomu życia wskaźnik udziału wydatków na żywność w ogóle wydatków w przypadku seniorów może dać zakłamywany obraz. Narzuca to szczególną ostrożność przy wnioskowaniu dla tej grupy na podstawie samych wydatków (por. [Bargain i in. 2007; Daras, Zienkowski, Żółkiewski 2006, s. 27-45; Fioło 2009]). Niższy ich udział w tych gospodarstwach nie musi oznaczać lepszego poziomu życia, i na odwrót. W gospodarstwach tych takie wydatki ze względu na cykl życia rodziny z reguły są małe. Należy również zauważyć, że udział ten ulega przeobrażeniom w długim okresie i jest uwarunkowany przede wszystkim zmianami gospodarczymi i społecznymi.

Analiza miar pozycyjnych pozwala zauważyć, że rozstęp kwartylowy wydatków wśród emerytów jest o blisko 260 zł mniejszy niż analogiczny rozstęp dochodów. Można również dostrzec, że wydatki emerytów o najwyższych dochodach są ponad czterokrotnie większe niż najbiedniejszych (relacja dziewiątego do pierwszego percentyla). Z jednej strony zauważalne jest spłaszczenie wydatków wśród wszystkich

emerytów, z drugiej zaś zauważalne jest większe rozwarstwienie wydatków niż dochodów wśród grup skrajnych (tab. 4).

Tabela 4. Miary pozycyjne poziomu życia związane z wydatkami poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych

Wyszczególnienie	Średnia	Mediana	Dolny kwartył	Górny kwartył	1. percentyl	9. percentyl	Rozstęp Min/max	Rozstęp kwartyłowy
Ogółem	2771,14	2321,68	1560,29	3416,54	1054,40	4859,63	69253,16	1856,25
Pracownicy	3198,54	2724,67	1955,25	3833,69	1444,00	5313,84	69178,34	1878,44
Rolnicy	2970,44	2520,07	1800,68	3592,60	1272,27	5156,08	18129,26	1791,92
Pracujący na własny rachunek	3894,85	3309,54	2320,30	4644,52	1708,33	6551,02	36400,82	2324,23
Emeryci	2111,63	1783,28	1220,85	2611,00	888,80	3681,02	34273,97	1390,15
Renciści	1615,47	1371,84	972,38	1967,86	731,86	2718,98	17772,42	995,48
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1816,26	1494,49	965,19	2276,19	647,90	3268,38	15210,76	1311,00

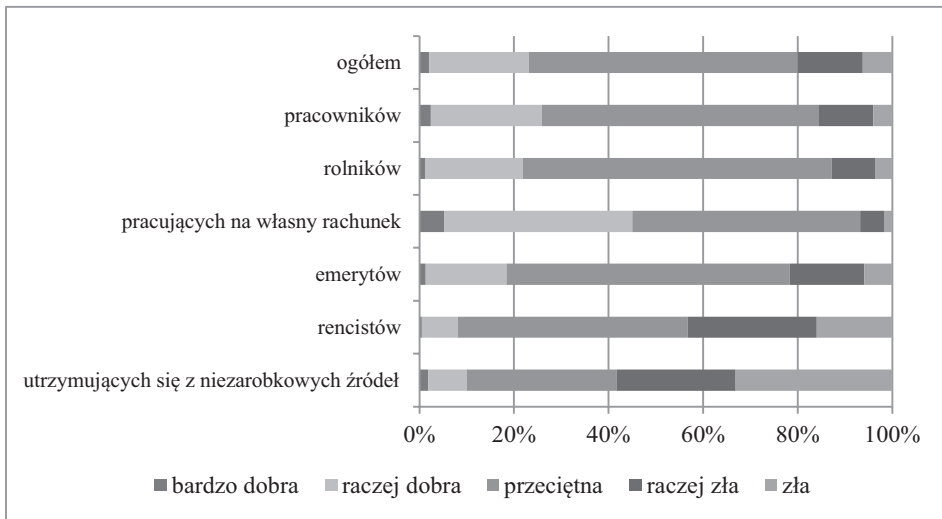
Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Interesujące jest, że gospodarstwa domowe, w których są emeryci, bardzo często mają relatywnie korzystniejszą sytuację niż te, w których osób starszych nie ma. Emerytura bowiem stanowi stały dopływ środków pieniężnych, co tym samym pozwala na względną pewność egzystencji. Można zatem mówić o swego rodzaju formie parasola ochronnego, którym grupa ta otacza inne typy gospodarstw, w tym młodsze pokolenia. Zwłaszcza na obszarach wiejskich, gdzie miejsc pracy dla osób młodych jest mniej, a utrzymanie i pomoc pochodzące od seniorów stały się swego rodzaju strategią życia na poziomie pozwalającym zapewnić realizację minimum potrzeb. Jednak taka sytuacja nie dotyczy każdego gospodarstwa domowego z seniorami. Problemem są te, w których senior jest osobą niesamodzielną. W takich rodzinach emerytura bardzo często nie pozwala pokryć bieżących wydatków stałych, a tym samym warunki życia tych gospodarstw często są poniżej akceptowanego dla większości minimum.

3. Wybrane elementy ubóstwa emerytów

Ważną informację na temat sytuacji ekonomicznej emerytów można uzyskać, opierając się na indywidualnym postrzeganiu własnej sytuacji życiowej przez respondentów. Ocena ta pozwala wyznaczyć subiektywne linie ubóstwa. Zaspokojenie potrzeb, a w konsekwencji również możliwości gospodarowania dochodami, jest

kluczowym elementem decydującym o ocenie własnej sytuacji. Wpływa również na odczuwane miejsce w środowisku. Z analiz wynika, że emeryci mają większą skłonność do negatywnej oceny własnej sytuacji życiowej. Częściej niż przeciętne gospodarstwo domowe oceniają źle lub bardzo źle aktualną sytuację życiową i jednocześnie rzadziej oceniają ją dobrze lub bardzo dobrze. Również w tym przypadku gorsze oceny wystawiają renciści oraz utrzymujący się z niezarobkowych źródeł (rys. 1).

Rys. 1. Ocena sytuacji ekonomicznej gospodarstwa domowego w zależności od jego typu

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Ważnym źródłem informacji o poziomie życia są pytania dotyczące samooceny funkcjonowania gospodarstw domowych i możliwości zaspokojenia potrzeb z bieżących dochodów. Przyjmuje się, że oceny „musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować” oraz „nie starcza nam nawet na podstawowe potrzeby” informują o ubóstwie skrajnym, z kolei „starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy” może stanowić próg informujący o zagrożeniu niezaspokojeniem potrzeb. Okazuje się, że wśród generacji 65+ najczęstszą odpowiedzią jest stwierdzenie, że pieniędzy starcza na co dzień, ale konieczne są oszczędności na poważniejsze zakupy. Ponadto wśród tej grupy, obok rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, najrzadziej można znaleźć osoby, które stwierdzają, że „stać je na luksus” (tab. 5). Należy zwrócić uwagę, że odpowiedzi dotyczące subiektywnych elementów poziomu życia są wysoce zrelatywizowane i wynikają zarówno z porównania się z najbliższym otoczeniem, jak i z konfrontacji z doświadczeniami nabytymi w poprzednich okresach czy też aspiracji. Niekiedy osoby udzielające

takiej odpowiedzi nie odczuwają pewnego typu potrzeb, tym samym nie mają poczucia ich deprivacji. W tej sytuacji pozornie optymistyczny obraz może wynikać z przyjęcia strategii dostosowawczych do aktualnych możliwości i oczekiwań.

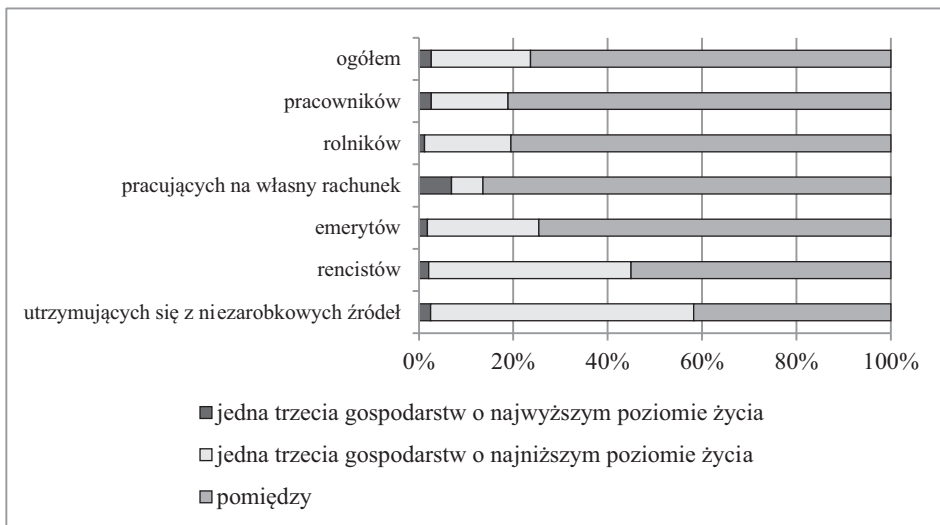
Tabela 5. Samoocena poziomu zaspokojenia potrzeb w zależności od typu gospodarstwa domowego

Wyszczególnienie	Możemy pozwolić sobie na pewien luksus	Starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	Starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	Musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	Nie starcza nam nawet na podstawowe potrzeby
Pracownicy	1,2	12,8	55,1	28,4	2,5
Rolnicy	1,0	9,3	58,4	29,3	2,0
Pracujący na własny rachunek	4,7	25,2	55,2	14,3	0,6
Emeryci	0,7	9,0	49,2	37,7	3,5
Renciści	0,2	3,5	29,7	54,4	12,3
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	0,7	4,8	19,6	45,8	29,1
Ogółem	1,2	11,5	50,5	32,5	4,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Istotna dla określenia poczucia deprivacji potrzeb ankietowanych jest próba ułokowania własnego gospodarstwa domowego w jednej z trzech grup: osób o najwyższym poziomie życia, osób o najniższym poziomie życia i pomiędzy. Takie poczucie subiektywnego ubóstwa może być traktowane jako najbardziej demokratyczna forma niezaspokojenia potrzeb. Można zauważyć, że ankietowani rzadko udzielają odpowiedzi skrajnych. Zauważają, że ich sytuacja nie jest na tyle zła, by równać się z jednostkami najbiedniejszymi, i na tyle dobra, by aspirować do grupy osób zamożnych. Wśród emerytów blisko co czwarty ma poczucie, że znajduje się wśród 1/3 najbiedniejszych gospodarstw, i tak jak w poprzednich przypadkach jedynie wśród utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów dominują gorsze oceny własnej pozycji materialnej (rys. 2).

Najważniejszą miarą pozwalającą określić odsetek osób nierealizujących potrzeb na określonym poziomie jest zasięg ubóstwa. Indeks ten informuje o liczbie ubogich, których poziom dochodów ekwiwalentnych jest niższy od z góry ustalonej granicy. Należy jednak pamiętać, że wnioskowanie na tej podstawie musi być ostrożne ze względu na umowność granic. Z punktu widzenia zagrożenia życia i realizacji potrzeb na minimalnie akceptowanym poziomie najistotniejszą informację niesie ubóstwo egzystencjonalne. Prawo do tego minimum bardzo często traktowane jest na równi z prawem do wolności, ponieważ wyznacza poziom konsumpcji, po-

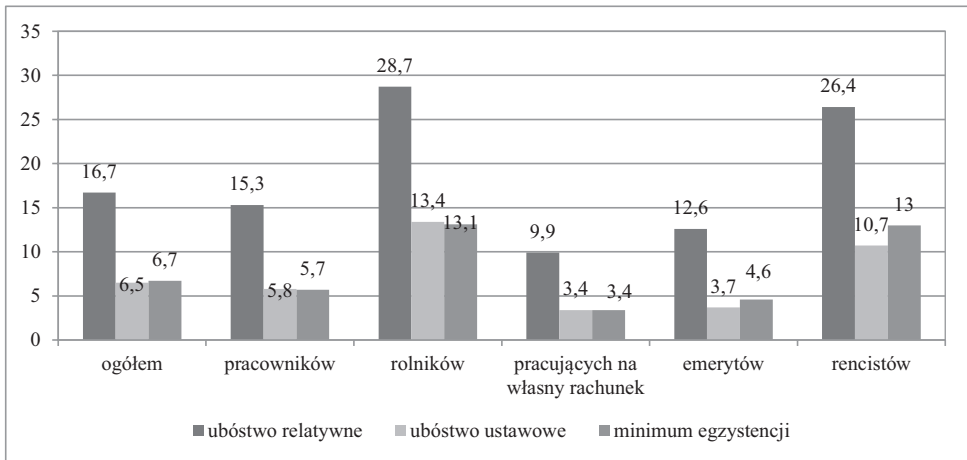
Rys. 2. Subiektywne poczucie ubóstwa

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

niziej którego zagrożone jest zdrowie i życie, a udział w życiu społecznym faktycznie jest niemożliwy. W ten sposób obliczane ubóstwo ukazuje, że wśród emerytów sytuacja jest jedna z lepszych. Tylko pracujący na własny rachunek mają korzystniejszą sytuację (rys. 3). Wielkość ubóstwa w grupach aktywnych zawodowo może być nieco zafałszowana, ponieważ gospodarstwa te mają skłonność do ukrywania części swoich dochodów. Niemniej jednak frakcja osób ubogich według różnych podejść pozwala stwierdzić, że relacja dochodów i struktury potrzeb seniorów pozwala na względnie stabilną sytuację życiową. Jednocześnie nawet najniższa emerytura jest gwarantem realizacji potrzeb chociażby na niewielkim poziomie, a w przypadku braku środków kolejnych pokoleń może też definiować kierunek przepływów wsparcia finansowego.

Część osób obawia się przyznać do ubóstwa. Lister zauważa, że pojęcie „ubogi” jest stygmatyzujące, co wynika z przekonania, że biedny to równocześnie leniwy, słaby czy też bezbronny [Lister 2007, s. 140-153]. Bauman dodaje, że ubogich traktuje się jako biernych adresatów działań społecznych, budzących litość [Bauman 2004, s. 27]. Takie podejście tłumaczy licznosc frakcji respondentów stwierdzających, że ich sytuacja w zasadzie się nie zmienia. Można zaobserwować, że wśród emerytów takie podejście pojawia się relatywnie częściej niż w innych grupach (z wyjątkiem rolników). Zatem zauważalne w badaniach opinii społecznej (CBOS, Homo Homini, TNS) narzekanie na sytuację gospodarczą i polityczną kraju³ nie

³ Bilans badań nastrojów społecznych prowadzony przez CBOS wskazuje, że Polacy sytuację gospodarczą i polityczną oceniają w granicach od -0,5 do -0,6, w skali od -2 do 2 (w pierwszym kwartale 2013 r.).

Rys. 3. Zasięg ubóstwa według granicy relatywnej, ustawowej i minimum egzystencji

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

ma bezpośredniego odzwierciedlenia w ocenie własnej sytuacji materialnej. Zaledwie wśród co czwartego/piątego respondenta sytuacja w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniami uległa pogorszeniu (tab. 6). Wśród tej grupy należałoby szukać osób szczególnie narażonych na wykluczenie i ubóstwo.

Tabela 6. Zmiana sytuacji ekonomicznej w ciągu ostatnich 12 miesięcy w zależności od typu gospodarstwa domowego

Wyszczególnienie	Bardzo się poprawiła	Trochę się poprawiła	W zasadzie nie zmieniła się	Lekko się pogorszyła	Bardzo się pogorszyła
Pracownicy	0,7	11,6	61,8	21,3	4,6
Rolnicy	0,2	7,4	68,7	20,7	3,1
Pracujący na własny rachunek	0,7	11,3	66,0	18,9	3,0
Emeryci	0,1	3,7	68,2	23,1	4,9
Renciści	0,3	3,3	59,0	25,4	12,0
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	0,6	5,9	43,8	25,2	24,6
Ogółem	0,5	8,4	63,3	22,0	5,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Warto mieć na uwadze, że wykorzystanie metod polegających na deklaracji ankietowanych nie zawsze klasyfikuje osoby faktycznie ubogie jako takie, i na odwrót

[Kahneman, Krueger 2006, s. 3-24; Schwarze 2008], a same badania subiektywne nie mogą stanowić jedynego kryterium przyporządkowania do frakcji ubogich. Część osób ze względu na własne doświadczenia i dotychczasowy poziom życia może uznawać, że ich sytuacja jest lepsza niż innych, a tym samym uznać, że wobec tego nie są narażeni na marginalizację, i na odwrót, część osób, mimo że realizuje potrzeby na określonym poziomie, to w ich opinii nie jest to poziom satysfakcjonujący, co prowadzi do dysonansu pomiędzy stanem faktycznym a oczekiwanym, a tym samym gorszej oceny rzeczywistości.

4. Zakończenie i wnioski

Problematyka starzenia się społeczeństwa, zarówno w Polsce, jak i za granicą, jest dla badaczy jednym z ważniejszych wyzwań ostatnich lat. Stąd też pojawiają się coraz nowsze badania zjawiska wykluczenia ekonomicznego i społecznego osób starszych oraz recepty i wytyczne, w jaki sposób przeciwdziałać marginalizacji tej grupy. Z przeprowadzonych analiz wynika, że gospodarstwa domowe seniorów są w relatywnie lepszej sytuacji niż inne typy gospodarstw domowych, szczególnie osób aktywnych na rynku, a tym samym mogą one stanowić grupę dawców pomocy międzypokoleniowej. Same dochody otrzymywane z emerytur niejednokrotnie stają się podstawową strategią utrzymania dla wielu gospodarstw domowych i decydują o względnej stabilizacji życiowej. Co interesujące, wykluczenie społeczne w przypadku Polski w mniejszym stopniu dotyczy emerytów niż grup produktywnych, co z punktu widzenia tych ostatnich jest nieracjonalne i trudno wytłumaczalne. Co więcej, przeprowadzone analizy pozwalają stwierdzić, że koncepcja, jakoby generacja 65+ w ostatnich latach z biorców pomocy stała się grupą oferującą pomoc, jest jak najbardziej słuszna. Tym samym kierunek przepływów wsparcia finansowego od pokolenia seniorów do pokoleń osób młodych, wydaje się niezaprzeczalny.

Mimo że sytuacja ekonomiczna gospodarstw emerytów jest względnie dobra, to w przyszłości, w miarę starzenia się społeczeństwa, może ulegać pogorszeniu. Dlatego niezbędne wydają się działania zachęcające do coraz dłuższej aktywności zawodowej [Szukalski 2008, s. 21]. Zwiększenie liczby pracujących w wieku emerytalnym ma wymiar zarówno ekonomiczny, jak i społeczny. Pierwszy z nich przejawia się głównie w mniejszych kosztach finansowania emerytur oraz rozwoju gospodarczym przez wykorzystanie zasobów ludzkich, drugi zaś przyczynia się do efektywnego korzystania z doświadczenia seniorów i ich umiejętności, a tym samym inkluzji tej grupy. Warto jednak pamiętać, że zachęcanie seniorów do pracy powinno wiązać się z przystosowywaniem ich miejsc pracy do potrzeb osób starszych, a także tworzenia takich miejsc, które będą charakteryzowały się pewną elastycznością zatrudnienia i swego rodzaju nietypowością. Należy odchodzić od myślenia, że osoby te nie będą zdadne do pracy ze względu na stan zdrowia czy też braki kompetencyjne, zastępując to myśleniem szerokotorowym, związanym z unowocześnianiem form i zasad wykonywania powierzonych zadań. Niezbędne wydają się działania, które

tworzyłyby nowy sposób zarządzania karierą seniorów, którzy dzisiaj na rynku pracy są zwykle dyskryminowani. Ich dłuższa produktywność jest z punktu widzenia gospodarki niezmiernie istotna.

Procesy demograficzne powodują zmiany międzypokoleniowe, które przejawiają się zarówno w relacjach między poszczególnymi grupami ekonomicznymi, jak i w zobowiązaniach jednych względem drugich. Rodzą się pytania, jakie są dzisiejsze wyzwania zmierzające do pomyślnego starzenia się i przeciwdziałania degradacji zarówno ekonomicznej, jak i społecznej tego środowiska. Brak prostych rozwiązań, w połączeniu z aktualną sytuacją gospodarczą na świecie, pozwala domniemywać, że narzędzia pozwalające rozwiązać niekorzystną sytuację leżą zarówno po stronie rządzących, jak i w rękach samych zainteresowanych.

Literatura

- Bargain O., Morawski L., Myck M., Socha M.W., *As SIMPL as that – introducing a Tax-Benefit Microsimulation model for Poland*, IZA Discussion Paper 2988, Bonn 2007.
- Bauman Z., *Życie na przemiał*, wyd. 2, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- Błędowski P., *Sytuacja ekonomiczna i potrzeby opiekuńcze osób starszych w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2011, numer specjalny, Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce, PolSenior.
- Daras T., Zienkowski L., Żółkiewski Z., *Zróżnicowania dochodów i sfera ubóstwa w Polsce w latach 1993-2004*, „Bank i Kredyt” 2006.
- Ferreira F.H., *Inequality and Economic Performance. A Brief Overview to Theories of Growth and Distribution*, [on-line] www.povlibrary.worldbank.org/library/view/5605 [dostęp 15.04.2013].
- Fioro C., *Microsimulation and Analysis of Income Distribution: An Application in Italy*, VDM, Verlag 2009.
- Golinowska S., *Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda*, [w:] *Polska bieda II. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, IPiSS, Warszawa 1997.
- Gutkowska K., *Rodzinne gospodarstwa domowe na wsi w warunkach gospodarki rynkowej*, SGGW, Warszawa 1997.
- Jurek Ł., *Rekonstrukcja wieku emerytalnego w dobie demograficznego starzenia – porównanie alternatywnych modeli i rozwiązań*, „Polityka Społeczna” 2011, numer specjalny: Problem zabezpieczenia emerytalnego w Polsce i na świecie, część I.
- Kahneman D., Krueger A.B., *Developments in the Measurement of Subjective Well-Being*, “Journal of Economic Perspectives” 2006, no. 20/1.
- Kalinowski S., Łuczka-Bakuła W., *Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 2007.
- Lister R., *Bieda*, Wyd. Sic!, Warszawa 2007.
- Pena-Casas R., Latta M., *Workingpoor in the European Union*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- Schwarze J., *Subjective Measures of Economic Well-Being and the Influence of Income Uncertainty*, IZA Discussion Paper, 3720, Bonn 2008.
- Sleznick D.T., *Poverty in the postwar United States*, “Journal of Political Economy”, Feb. 1993.
- Szukalski S., *Społeczne problemy Europy w świetle regresu demograficznego i procesów migracyjnych*, [w:] *Gospodarka społeczna w Europie*, red. E. Pancer-Cybulska, Wyższa Szkoła Handlowa, Wrocław 2008.

POVERTY OF POPULATION 65+ IN POLAND

Summary: Selected elements of research on factors affecting the level and quality of life of older people in Poland in comparison to other socio-economic groups are presented in the paper. The attention was focused on the level and diversification of pensioners' household incomes. The author also referred to the structure and amount of expenditures on consumer goods. Greater flattening of incomes in the investigated group, which results, among others, from the roles taken by today's seniors, was mentioned as well. The issue of poverty risk and the problem of subjective feeling of poverty were also discussed. It was noticed that the feeling concerning economic situation constituted the most important and the most democratic method of determination of the poor fraction. Therefore, the author referred to diverse questions, which aimed at the determination of the amount of people threatened by poverty and actually living in poverty. The questions that concerned the assessment of seniors' own economic situation and satisfaction of needs as well as the ones which allowed to confront this situation with living conditions of other persons and social groups, were included in the survey. On this basis, it was noticed that the seniors' assessments were less unambiguous and put them in position of people having average situation. Those questions were used to answer the problem and aim of research, namely if the seniors in Poland in fact lived on low level, both in objective and subjective dimension and, what influenced their poverty. On this basis, it was noticed that the situation of the investigated group was relatively better than the other professionally active groups. Paradoxes of income situation of pensioners' households in Poland, which often are a source of livelihood or the situation improvement of entire families, particularly in agriculture and in rural areas, and not as they are commonly believed to be beneficiaries of the assistance only, were indicated. It was noticed that a favorable situation of seniors referred to persons who did not have health problems and did not need care. The unpublished data of the Central Statistical Office concerning budgets of households, which the author received in frames of the research project No UMO-2011/01/B/HS5/01034, financed by the National Science Centre, "Level of life of people with uncertain incomes in Poland" were used in the paper and constitute part of the project.

Keywords: poverty, income, retirees, income.